

“NOVRUZ”, YAXUD MİLLİ YADDAŞDAN QAYNAQLANAN BAYRAM

Cəlal Qasimov,

*AMEA-nın Folklor İnstitutunun Folklor
və yazılı ədəbiyyat şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar müəllim
e-mail: filoloq777@mail.ru*

Yer üzərində yaşayan xalqların əksəriyyəti bir dövlət kimi formalaşmağa başladığı ilk dövrlərdən bu günə kimi tarixin enişli-yoxuşlu yollarından keçərək özlərinin dirçəliş və tənəzzül dövrlərini yaşamışlar. Xalqımızın son bir əsrlik tarixinə nəzər salsaq, buna əmin ola bilərik.

Milli düşüncə tərzimizi, geni və şəcərəni sosializm ideologiyası üstündə kökləmək üçün bolşeviklər, ilk növbədə, xalqın tarixinə, dilinə, dininə, zaman-zaman yaratdığı və yaşatdığı adət-ənənələrinə, folkloruna nüfuz etmək və onu gələcək nəsillərə təhriflərlə çatdırmaq istəyir və ya yasaqlayaraq onların unudulmasına nail olmağa çalışırdılar. Belə qadağalara məruz qalan adətlərimizdən biri də ümumtürk dünyasının sevə-sevə qeyd etdiyi Novruz bayramı idi.

Böyük bir tarixi yol keçmiş Novruz 1920-ci illərin əvvəllərində dövlət tərəfindən milli bayram kimi qeyd edilirdi. Hətta Nəriman Nərimanovun təşəbbüsü ilə Azərbaycan İnkilab Komitəsi “1921-ci il martın 22-dək yol verilmiş fərariliyə görə əsgərlərə və hərbi qulluqçulara qarşı qaldırılmış işlərin xətm edilməsi haqqında” dekret qəbul etmişdir. Həmin dekretə göstərilirdi ki, müsəlmanların Novruz bayramı ilə əlaqədar olaraq, “Azərbaycan İnkilab Komitəsi cari il (1921-ci il nəzərdə tutulur – C.Q.) martın 22-dək fərarilik etdiklərinə görə həbs edilib cəzaçəkmə yerlərində saxlanılan bütün əsgərlərin və hərbi qulluqçuların istintaqı dayandırılсын və onlar təxirə salınmadan azad edilərək öz hərbi

hissələrinə göndərilsin”.

Maraqlıdır ki, Novruz bayramı zamanı əhvetmə N.Nərimanova qədər də mövcud olmuşdur. Ö.Xəyyamın “Novruznamə” əsərində göstərilir ki, 2600 yaşı olan Novruz bayramında müharibələr dayandırılır, sülh müqavilələri bağlanılır, dünyasını dəyişmiş şəxsin dəfni belə başqa günə keçirilir, şahlar və ya hökmdarlar məhkum edilmişləri azad edirdilər.

Deyilənlərdən aydın olur ki, XX yüzilliyin 20-ci illərinin əvvəllərində bir milli bayram kimi Novruz xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirmiş, hətta həbsdə olanlar onun sayəsində azadlığa buraxılmışdır. Təəccüb və təəssüf doğuran odur ki, 1920-ci illərin sonundan etibarən Novruzun özü tədricən sıxışdırılmağa və yasaqlanmağa başlayır. 1929-cu il mart ayının 21-də (bayram günü) “Kommunist” qəzeti oxucularına belə bir məlumat verirdi ki, Xalq Ədliyyə Komissarlığının əməkdaşları dini bayramların köhnə yaşayış tör-töküntüsü olduğunu nəzərə alaraq bütün dini bayramlarda işləməyə qərar verir və digər komissarlıqların da əməkdaşlarını belə bir addım atmağa çağırır [7]. Həmin qəzetin bir gün sonrakı sayında nəşr edilmiş “Novruz nədir” adlı məqalədə isə bu bayramın “vəhşilik, bütperəstlik dövründən qaldığı, dinçiliyə və millətçiliyə xidmət etdiyi”, eyni zamanda “işçilər və kəndlilər arasında dini xurafat toxumu səpdiyi” qeyd edilir.

1930-cu illərdən başlayaraq Novruza qarşı təhdidlər yeni vüsət alır. Yeri gəlmişkən qeyd

edək ki, Əbrəqunis rayon partiya komitəsinin katibi Murtuz Hüseyn oğlu Süleymanovu, həm də ona görə partiya sıralarından azad edib həbs etmişdilər ki, o, 1936-cı ildə Novruz bayramında axır çərşənbə günü bütün dini fanatiklər öz doğma övladlarının məzarını ziyarət etdiyi bir vaxtda, məhz axır çərşənbə günü o, mərhum qızının qəbrini təmir etdirmişdir [10]. Novruzun yasaqlandığı dövrdə partiya işçisinin belə bir addımının güllələnmə ilə nəticələncəyi aydındır.

Bayramın yasaqlanmasına əsas səbəb kimi Novruzun İslamdan və ya İrandan gəlmə olduğu göstərilirdi. *Artıq çoxdan sübut olunmuşdur ki, türklərin maldarlıq, əkinçilik, bolluq, dini-mifoloji, dini-ideoloji, eləcə də təqvim görüşləri ilə bağlı olan Novruz bayramı islam mənşəli deyil* (seçmə bizimdir – C.Q.). Tarixi qaynaqlardan da aydın olur ki, bu bayram “hələ qədim Şümer dövründən başlayaraq, yeni ilin başlanğıcı kimi” [2] qeyd olunur. Bəzi mənbələrdə bu bayramın Əhəmənilər dövründə (e.ə. 558-330) geniş qeyd edildiyi göstərilir. Bir çox mənbələrdə isə Novruzun “Adəmin yaradıldığı gün”, “Adəmin bu dünyaya gəldiyi gün”, “Nuhun gəmisinin torpağa oturduğu gün”, “Türklərin Ergenekondan çıxdıqları gün”, “Dünyada ilk hökmdar hesab edilən Kəyumərsin adı ilə bağlı gün”, “Cəmşidin Azərbaycana səyahəti ilə bağlı gün”, “Atəşpərəstlikdən qalan bir bayram”, “Yunus peyğəmbərin balığın qarnından çıxdığı gün”, “Həzrəti Məhəmmədin peyğəmbərlik xələtinə geydiyi gün”, “İmam Əlinin xilafətə gəldiyi gün”, “İmam Əlinin doğum günü”, “Kü-sülülərin barışması üçün imam Əli tərəfindən elan edilən bayram”, “İmam Əli ilə Fatimatüz-Zəhranın evləndikləri gün”, “Həzrəti Hüseynin doğulduğu gün” və sair göstərilir.

Biz Novruzun son dövrlərdə inqilabla, Oktayabr və sosializmlə əlaqəsi məsələsinə də nəzər salmaq istərdik. Belə ki, “Özbəkistanın xalq yazıçısı Nəzir Səfərov “Novruz” [9] romanına “Bahar bayramı Novruz” adlı böyük müqəddimə yazmışdır. V.Oskotski bildirirdi ki, bu kitabı yazıçı əbəs yerə “Novruz” adlandırmamışdır: “Köhnə dünyanı yıxıb onun yerinə yeni həyat, yeni quruluş, yeni aləm quran və əsl şadlıq, əsl bayram olan hadisələri yazıçı işıqlı, nurlu, şən bahar bayramı olan Novruza bənzətməmişdir” [5].

Göründüyü kimi, türk xalqlarının bir çox adət-ənənəsini dağda bilməyən bolşevik ideoloqları da onu özünüküləşdirməyə, sosializmlə bağlamağa, bolşevikləşməni qurtuluş günü kimi təqdim etməyə və Novruzu sovet hakimiyyətinin yaranış günü ilə əlaqələndirməyə çalışırdılar.

Yuxarıdakı sıralanmalara nəzər salsaq görürük ki, Novruz bayramı islamdan çox-çox əvvəl türklər tərəfindən yaradılmış və keçirilmişdir. Bəzi tədqiqatçılar Novruz bayramının 12 min il bundan əvvəl keçirildiyini qeyd edir [4]. Bu bayramda icra olunan bəzi mərasimlərin izlərini “Bilqamis” dastanında da görmək olur.

Mövcud qaynaqlar göstərir ki, Novruz bayramı böyük bir tarixi təkamül yolu keçmişdir. Şübhəsiz ki, keçilmiş böyük yolda belə bir bayram özündə tarixin müəyyən izlərini yaşadaraq formalaşmış və təkmilləşmişdir. Bəzi alimlər Novruz bayramında arxaik ritual elementlərin – tonqalın və ya suyun üzərindən tullanmağın zərdüştliklə heç bir əlaqəsi olmadığını bildirir və fikirlərini bununla əsaslandırmağa çalışırlar ki, “Zərdüşt dininə görə od müqəddəs hesab olunmuş və ona sitayiş edilmişdir. Belə olduqda müqəddəs sayılan odun üstündən tullanıb “azar-bezarı”, “ağırlığı-uğurluğu” onun üstünə tökməzlər. Deməli, buradan belə nəticə çıxır ki, “...mərasimdə odun müqəddəsliyinə yox, azarı-bezarı yandırılıb məhv etmək qüdrətinə malik əlamətlər yaşamaqdadır. Başqa sözlə deyilsə, bu mərasim atəşpərəstlikdən çox-çox qədimdir. O dövrdə od müqəddəsləşdirilib məbud dərəcəsinə qaldırılmamışdır. Odla yanaşı, suyu da zərdüştlər müqəddəs bilmiş, onu söyməyi, murdarlamağı günah saymışlar. Lakin

adamlar Novruz bayramının ilk günündə sübhün gözü açılan kimi su üstünə gedib üç kərə axar su üstündən tullanır və hər kərə “ağırlığım-uğurluğum”, “azarım-bezarım tökül” – deyirlər. Həmçinin axşamdan boş saxladıqları su qablarını da özləri ilə gətirib Novruzun ilk gününün suyu ilə doldururlar. Bu sudan evdə qalanların, ev-eşiyin, yorğan-döşəyin də üstünə səpirlər. Göründüyü kimi, oda olan münasibət su ilə bağlı eyni ilə təkrar edilir” [3].

Buradan aydın görünür ki, od və su müqəddəs olduğuna görə onun üzərindən tullanmaq olmaz. Qədim insan “ağırlığım-uğurluğum, düş bu odun və ya suyun üstünə” fikri və ya əməli ilə odun və suyun müqəddəsliyinə xələl gətirmir. Üstündən tullanmaqla onları murdarlamır, təhqir etmir. İnsan müqəddəs hesab etdiyi hər hansı bir şeydə şəfaverici əlamət axtarır və ona görə də ona pənah aparır. Digər tərəfdən, odda və suda təmizlənmə fiziki və ruhi təmizlənməni də nəzərdə tutur. Odun üzərindən tullanmanın başqa bir inancla da bağlılığı vardır. Belə ki, əski inanca görə oda qədərki mərhələ köhnə ili, oddan sonrakı məsafə isə yeni ili və ya yeni günü ifadə edir. Ona görə də insanlar yeni günə şərq qüvvələrlə birlikdə daxil olmamaq üçün şərq qarışanda (adətən, günün ikinci yarısında) qaladığı tonqalla, müqəddəs hesab etdiyi odla (işqla) onları qovur, şərq qarşı üsyan qaldıraraq onları köhnə ildə saxlamaq istəyir. Deməli, insanlar yeni günə və ya yeni ilə həm ruhi, həm də fiziki mənada saf, sağlam, pak və təmiz çıxmağa çalışır. Bu zaman müqəddəs hesab etdiyi odun köməyindən istifadə edirlər.

Maraqlıdır ki, bir çox digər çağdaş tədqiqatlarda da “od”, “atəş” ünvanlı sözdən atəşpərəstlik iyi gəlir deyə, onu işlətməkdən çəkinirlər. Belə ki, Novruzda atəş və odla bağlı inanların atəşpərəstliklə əlaqəsinə etiraz etməyə çalışırlar. Görünür, tarixə sosialist realizm müstəvisindən baxışımız hələlik tam təzələnməyib. Əgər folklor uzun əsrlərin sınağından çıxmışdırsa və özündə zamanın izlərini yaşadırsa, bundan niyə qorxmalıyıq. Son tədqiqatlarımızda Novruzla Atəşpərəstlik arasındakı əlaqədən deyil, əlaqəsizlikdən niyə danışmalıyıq? Eyni genin və kökün yaratdığı mədəniyyət nümunəsində yaxınlıqdan yox, uzaqlıqdan, eyniyyətdən

deyil, fərqdən danışmaq bizə nə verir? Fikrimizcə, mədəniyyətimizə və əxlaqımıza tam axıra qədər hopmamış və çökməmiş, hələlik metastaz verməmiş sosialist təfəkkür tərzindən imtinanın vaxtı çoxdan çatmışdır.

Buradan belə görünməsin ki, biz Novruzunu zərdüştləklə, atəşpərəstliklə bağlayır və ya onun yarandığı tarixi bir qədər irəliyə və ya geriye çəkirik, xeyr. Söhbət Novruzun atəşpərəstlər tərəfindən yaradılmasından yox, Novruzun bəzi atribut və elementlərinin atəşpərəstlərdən qaynaqlanmasından gedir. Ona görə də əminliklə qeyd etmək olar ki, zərdüştlüyün izləri (bu ayrıca bir tədqiqatın mövzudur) ondan çox-çox əvvəl yaranmış Novruzda bu və ya digər dərəcədə qorunub saxlanılır. Daha doğrusu, qədim dövrlərdə turanlıların “Tur”, “Tura” adlandırdıqları (filologiya elmləri doktoru K.Hüseynoğlu) bu bayram heç də həmişə indiki formasında olmamış, zaman keçdikcə daha da təkmilləşmiş (eyni zamanda içində yaşadığı dövrün və zamanın da izlərini özündə yaşatmış) və geniş yayılmışdır. Digər tərəfdən, odu Zərdüş və ya atəşpərəstlər kəşf etməmiş (yaratmamış), onlar yalnız mövcud olanı müqəddəsləşdirmişlər. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, oda inam hələ tanrıçılıq dövründə də olmuş, lakin din – atəşpərəstlik və ya atəşpərəstləşmə səviyyəsinə qalxmamışdır. Tanrıçılar da oda qurban kəsmiş və onu başqasına verməyi, hətta evdən çölə çıxarmağı qəbahət hesab etmişdir. Unutmaq olmaz ki, dünyanın yaranışı ilə bağlı dörd atributdan biri də oddur. Ona görə də odla bağlı olan əski inam və inancların hamısını atəşpərəstliklə bağlamaq və ya onların adına yazmaq da doğru deyil. *Fikrimizcə, Novruz bayramının semantik strukturunda arxetipdə duran, müxtəlif zaman kəsiyində qədim türk nüvəsi ilə qaynayıb qarışan şamanizm, tanrıçılıq, atəşpərəstlik-zərdüştilik, xristianlıq, İslam və s. dünyagörüşlərini bir-birinə qarşı qoymaq yox, qovuşmuş halda vahid sistem olaraq araşdırmaq daha doğrudur. Belə ki, Novruz bayramı, əsasən Avrasiya materikində (buraya Şimali Afrikanı da aid etmək olar) fərqli etnik birlikləri, siyasi-ideoloji quruluşları, mədəniyyət tarixinin dünəni və bugününü, fərqli dini baxış və ideologiyaları, lingvistik arealları, etnoqrafik özünəməxsusluqları bir*

araya gətirməklə onları vahid sosial-mədəni, milli-psixoloji modeldə birləşdirən transmilli sivilizasiya fenomenidir. Bu bayram öz ilkin köklərinə görə mifoloji düşüncə çağına – bəşəriyyətin öz yaşamını ritual-mifoloji davranış formulları əsasında gerçəkləşdirdiyi dövrə dayanır. Qədim Novruz ritual-mifoloji kompleksi daha sonralar müxtəlif dinlərə nüfuz etmiş, fərqli dini-ideoloji baxışlara qarışmışdır. Belə hesab edirik ki, Novruz bayramı tarixən mövcud olduğu transmilli məkan-zaman sistemində, əsasən, bir çox əhəmiyyətli mifoloji-dini, dini-ideoloji baxışların, dünyagörüşü sistemlərinin içərisindən keçmişdir. Ona görə də müasir dünyada kəmiyyət və məzmun göstəricilərinə görə son dərəcə zəngin semantik struktura malik olan Azərbaycan Novruz bayramının simvolikasını, atributlar sistemini aşağıdakı mifoloji, dini sistemlərdə və dini-mifoloji dünyagörüşlərində axtarmaq məqsədəuyğundur:

- *Şamanizmin (şamançılıq dini, şaman mifoloji təsəvvürlər sisteminin) nümunəsində əski türk mifoloji-animistik dünyagörüşündə;*

- *Əsas göstəricilər səviyyəsindən monoteist din səviyyəsinə qalxmış və Avropa tədqiqatçılarının “tanrıçılıq” (“tenqrianstvo”) adlandırdıqları dinin nümunəsində türk dini-millî dünyagörüşündə;*

- *Semantik mahiyyətinə görə politeizmə dayanan zərdüştiyin nümunəsində əski Azərbaycan və İran ərazisində yaşayan etnosların qədim mifoloji-dini dünyagörüşündə;*

- *Peyğəmbəri (vəhy daşıyıcısı) Musa (ə.) olan yəhudiliyin nümunəsində bu dini qəbul etmiş xəzər türklərinin dini-mifoloji dünyagörüşündə;*

- *Peyğəmbəri (vəhy daşıyıcısı) İsa (ə.) olan xristian dininin nümunəsində bu dini qəbul etmiş türk xalqlarının dünyagörüşündə;*

- *Peyğəmbəri (vəhy daşıyıcısı) Məhəmməd (s.) olan islam dininin nümunəsində Azərbaycan və başqa müsəlman türk xalqlarının dini dünyagörüşündə.*

Maraqlıdır ki, Novruz bayramı ilk dəfə təqib və təzyiqlərə Azərbaycanda islamın yayıldığı dövrdə məruz qalmışdır: “İslamiyyət uzun müddət bu bayramı unutdurmağa çalışmış, müvəffəq ola bilməyəcəyini başa düşdükdən sonra onu öz tarixi ilə əlaqələndirməyə, hətta dördüncü

xəlifənin (İmam Əlinin (ə.) – C.Q.) xilafətə keçməsi ilə bağlamağa cəhd etmişdir. Lakin bunun sonradan uydurulduğu şübhəsizdir. Əvvəla, müsəlman bayramları qəməri təqvimə əsaslandığı üçün ilbəil öz yerlərini dəyişdirdikləri, yəni başqa-başqa vaxtlarda və fəsillərdə icra edildikləri halda, Novruz sabit bir şəkildə, ancaq və ancaq yazın birinci günü qarşılır. Elə ona görə də islam ruhaniləri güzəştə getməyə məcbur olduqdan sonra belə, bu bayramı özlərinin əsl dini bayramlardan fərqləndirməyə çalışmışlar, hətta masxaraya qoymaq, hörmətdən salmaq, təhqir etmək məqsədi ilə onu topal bayram, şikəst bayram, yəni hərəkət edə bilməyən bayram adlandırmışlar” [8].

Göründüyü kimi, Azərbaycanda islamın geniş yayıldığı dövrdə “Tura” bayramını qadağan etməyə cəhdlər olunmuş, lakin bu bayramı qorumaq üçün ona “Novruz” adı verilmişdir. Fikrimizcə, Novruz Məhəmməd peyğəmbər (s.) və İmam Əlinin (ə.) adına bağlayanlar bu mərasimi xilafətdən qorumağa çalışıb, Məhəmməd peyğəmbərin (s.) və eləcə də İmam Əlinin (ə.) adından sipər kimi istifadə edərək onu belə adlandıırıblar. Ərəb xəlifələrindən xəlifə əl-Məmunun (813-833) göstərişi ilə Novruz bayramı geniş surətdə qeyd edilmişdir. Lakin “892-ci ildə hakimiyyətə gələn xəlifə əl-Mötədid bu mərasimi qadağan etmişdir. Belə bir qadağanın qəbul edilməsində ortodoksal din xadimləri də müəyyən rol oynamışlar. Onların fikrincə, bayram günləri od yandırmaq, su çiləmək zərdüştlüyün qalığı kimi qiymətləndirilirdi” [1].

Beləliklə də, hələ bolşevik təqibindən çox-çox əvvəl ərəb xilafətinin təqibinə məruz qalan Novruz bayramı türk dünyasından türk-müsəlman dünyasına daxil olub. 1920-ci illərin sonu 30-cu illərin əvvəllərində min illərlə xalqın yaddaşında kök salmış Novruz bayramı da din pərdəsi altında yasaq edildi. İllər boyu küçə və meydanlarda böyük ruh yüksəkliyi ilə keçirilən bu milli bayramı xalq artıq gizli olaraq, qapalı şəraitdə, lokal bir məkanda – evində keçirtməyə başladı. Bunu bilən dövlət məmurları evlərdə də bu tədbirin keçirilməsini qadağan etdi. Bütün qadağalara, təqib və təzyiqlərə baxmayaraq, xalq əcdaddan ötürülən bu bayramın unudulmasına imkan vermədi, onu qoruyub saxlaya bildi. Başqa sözlə, *nə bolşevik təbliğati, nə də hüquq-*

mühafizə orqanlarının gördüyü tədbirlər illərlə gəndə köklənmiş Novruz yaddaşlardan birdəfəlik silə bilmədi, sadəcə bu bayramın məkanı daraldı, küçədən, meydandan çıxaraq evlərə, ürəklərə daxil oldu. Lakin totalitar sovet dönəmində bəzi dərsliklərdə, eləcə də müxtəlif ədəbiyyatlarda Novruzun İslam dini ilə əlaqəsi məsələsinin cürbəcür uydurmalarla sübut etmə prosesi də dayanmadı.

Novruzun qadağan edilməsini yalnız dinlə bağlamaq və bununla kifayətlənmək fikrimizcə, sadələvlük olardı. Novruzun yasaqlanmasının əsas səbəbləri onun bolşevizmin mahiyyəti ilə ziddiyyət təşkil etməsində idi:

Birincisi, Novruz bayramı müxtəlif etnos və xalqları vahid mədəniyyət ətrafında birləşdirən fenomen kimi çıxış edirdi. Bolşevizm isə müxtəlif etnos və xalqları, eləcə də mədəniyyətləri import edərək vahid sovet adamı və vahid sovet mədəniyyəti adı altında birləşdirmək istəyirdi. Novruzun bolşevizmə zidd xüsusiyyətinin biri də bu idi.

İkincisi, Novruzun fəlsəfi bazasında milli yaddaşın təzələnməsi ideyası durur. Yaddaşın təzələnməsi genetik kodun, milli kimliyin diri qalmasına xidmət edir. Milli yaddaşın diriliyi milləti və xalqı öz keçmişinə möhkəm tellərlə bağlayır, irs varis arasındakı əlaqələri möhkəmləndirir. Bu da bolşevik ideoloqlarının kökdən, əcdaddan, gəndən və şəcərədən uzaq salma fəlsəfəsinə yad idi.

Üçüncüsü, Novruz xalqlararası harmoniya yaratmaq üçün bütün etnos və xalqları, bolşevizm isə proletarlararası harmoniya yaratmaq üçün yalnız “bütün ölkələrin proletarları”nı birləşməyə (əslində, xaosu) çağırırdı. Dünyanı iki sistemə (kapitalizmə və kommunizmə) bölən Marksçı-Leninçi ideoloqlardan fərqli olaraq proletar, yaxud da qeyri-proletar bölgüsü aparmayan Novruzun antisovet mahiyyətinin biri də bunda idi.

Dördüncüsü, “bağışlamaq”, “barışdırmaq” və “əhv etmək” modeli Novruzun ideya-siyasi mahiyyətini, “əzmək”, “məhv etmək” və “xalq düşməninə çevirmək” modeli isə totalitarizmin xislətini şərtləndirir. Sovet totalitarizmi də barışdırmaq (xüsusilə də bəyi, xanı və rəiyyəti) missiyasından uzaq idi. Novruzun bu və ya digər xüsusiyyətlərinə görə sosializm onu qəbul etmirdi.

Beşincisi, böyük bir tarixi inkişaf və təkamül yolu keçmiş Novruz fərqli dini baxış və ideologiyaları özündə yaşatdığından həmişə və hər yerdə dinlərarası harmoniya modeli kimi çıxış etmişdir. “Din xalq üçün tiryəkdir” fəlsəfəsinə söykənən marksist dünyagörüşü bütün dinləri inkar etdiyi kimi bu modeli də qəbul edə bilməzdi, çünki Novruz imperiyanın maraqlarına, həm də yalnız dini deyil, ideya-siyasi və ideoloji-fəlsəfi maraqlarına toxunurdu.

Altıncısı, Novruzun yasaqlanması, həm də onun qədimliyi ilə bağlı idi. Belə ki, Novruz bir tərəfdən rusların şəcərə tarixindən çox-çox uzağa gedir, yəni imperiyanın maraqlarına toxunur, digər tərəfdən isə müəyyən qüvvələrə türklərin Qafqaza gəlmə olduqlarını “sübut etməyə” mane olurdu.

Sadaladığımız və sadalamadığımız səbəblərdən 1930-cu illərin sərt qadağaları, zorakı sistem Novruzun meydan mərasimlərini müvəqqəti zaman kəsiyində sıradan çıxarsa da, bu milli bayramı bütövlükdə yaddaşdan silə bilmədi. Əslində bu, mümkün də deyildir. Novruz bayramı xalqın qan-gen yaddaşı ilə bağlıdır. Bu bayram tarixən türk etnosunun təşəkkül və formalaşma prosesinin zəruri ünsürü, əsas tərkib materiallarından biri olduğu üçün bir xalq olaraq ümumtürk-oğuz kütləsindən differensiasiya edən Azərbaycan xalqının etnopsixoloji yaddaşının üzvi elementidir. Başqa sözlə, Novruz qədim Azərbaycan türkünün yaddaşına kənardan gətirilməmiş, etnosun fiziki-psixoloji təcrübəsinin içindən inkişaf edərək mentalitet sisteminin zəruri, ayrılmaz struktur səviyyəsinə çevrilmişdir. Bu cəhətdən bolşevik ideoloqları *nəyi unudur*, yaxud *nəyi bilmirdilər*:

• *Novruz, sadəcə olaraq, bir bayram yox, Azərbaycan xalqının ritual-mifoloji yaddaşının funksional formulu, mifik-kosmoloji düşüncə ilə yaşayan türk etnosunun gerçəkliyə münasibətinin etnopsixoloji mexanizmidir...*

• *Novruz bayramı əski türkün məkan-zaman haqqında bütün görüşlərinin yaddaş modeli və bu modelin funksional sistemidir...*

• *Yaddaş hərəkətə gəlməklə etnosu yaşadır: etnos yaddaş formulları əsasında funksionallaşır, mövcudluğunu qoruyur və inkişaf etdirir...*

• *Etnosun fiziki-mənəvi təcrübəsinin bütün*

aksioloji dəyərləri ilkin kökdən başlayıb, bütün dövrlər (siyasi, ideoloji, dini epoxalar) boyunca Novruza konsentrasiya olunmaqla onu akkumulyasiya mənbəyinə – etnoenergetik sistemə çevirir...

• Vaxtaşırı (ritmik olaraq) Novruz bayramını keçirən etnos qapalı-dairəvi ritmlə ondan keçməklə hər dəfə özünü etnoenergetik arxetiplərlə təchiz edir...

Əgər türk etnosu bu arxetiplərlə vaxtaşırı təchiz olunmasa idi, o, tarixin girdabından sağlam, strukturyaradıcı, dünyaqurucu etnos və onun mükəmməl milli-siyasi, mədəni-tarixi paradıqları halında çıxıb bilməzdi. Bayramın bu mahiyyətinə var bilməyən bolşevik ideoloqları Novruzla mübarizə apararkən, əslində, onun özü ilə yox, Don Kixot real düşmənlər əvəzinə yel dəyirmanı ilə vuruşduğu kimi, onun dekorasiyası (bayramın maketi, şəkli, obrazı – C.Q.) ilə vuruşurdular. Çünki Novruz etnopsixoloji sistemi (etnogenetik enerjini) təşkil edən funksional hərəkət arxetiplərinin əsl mövcudluq məkanı zahiri adət-ənənə yox, Azərbaycan xalqının daim canlı etnik yaddaşı idi. Novruz bayramı onun zahiri adət-ənənələrini yaradan və təşkil edən etnik yaddaşdakı funksional sxemi idi. Bolşeviklər bayramı küçədən yığırdırsalar da, xalq öz yaddaşındakı sxem əsasında onu gizlədə, “pərdə arxasında” yenidən yaradırdı. ***Yenidən yaratma, dağılmış sistemi yenidən qurma isə Novruz bayramının funksional semantikasını təşkil edir.***

Professor H.İsmayılov yazır ki, Novruz – dünyanın və insanın yaradılış bayramıdır. Onun epoxaları, xalqları, dinləri, qitələri əhatə edən kulturoloji-fəlsəfi əzəməti, milli böyüklüyünün əsasında varlıq aləminin yaradılışı haqqında ilkin mifoloji-kosmoqonik konsepsiya durur. Novruz özünün qlobal məkan və zaman coğrafiyasında heç vaxt ilkin yaradılış fəlsəfəsindən məhrum olmamış, dünyanın harasında, tarixin hansı dönəmində olursa-olsun, dünyanın və insanın varlığını təzələmiş, yenidən yaradaraq yox olmaqdan qorumuşdur. Bu cəhətdən Novruz bayramı milli fəlsəfəsinə, kosmik mahiyyətinə görə insan və onun dünyasının yaradılış mexanizmidir. Cəmiyyətin dialektik hadisə kimi mövcudluğunun, inkişaf və təkamülünün üsuludur [6].

Doğrudan da, türk etnosu dəyərlərin sistemi

halında Novruzda (Yeni gündə) doğulur (yaranır), il ərzində böyüyür, “Axır çərşənbə”də böyümənin son nöqtəsinə çataraq ölür (qapalı ritmini başa vurur) və Novruzda “Yeni gün” olaraq yenidən doğulur. Bu, bütün dünya xalqlarının yaşam düzəninə ilahi formuludur. Bəşər – canlılar sistemi bir ritm trayektoriyasını başa vuraraq ölür və genetik sxem əsasında yeni trayektoriyada doğulur (yaranır). ***Bəşəriyyətin mutasiyası, antidialektik törəməsi olan bolşeviklər anlamırdılar ki, onlar Novruza qarşı vuruşmaqla özləri də bilmədən “ölüb-dirilmə” ritminin qapalı trayektoriyasına daxil olmuşdular.*** Onlar “öldürür”, Azərbaycan xalqı “dirildirdi”. Bolşeviklərin antinovruz kompaniyasının Novruz bayramının keçirilmə ərafəsinə düşməsi bu bayramı xalqın yaddaşından silmək əvəzinə, əksinə, onu aktivləşdirir, etnogenetik yaddaşın arxetiplər sistemini “işə salırdı”. Onsuz da “xalq köhnə ili axır çərşənbə”də öldürüb, Novruzda yenidən diriltməli idi. İşləri, ancaq milli müqəddəs dəyərləri dağıtmaq, məhv etməkdən ibarət olan bolşeviklər “öldürmək” funksiyasını artıq öz boyunlarına götürdüləri üçün Azərbaycan xalqı “ili öldürmək” işinə sərf edəcəyi enerjini də “ili diriltmək” işinə sərf edirdi. “Axına qarşı üzən” bolşeviklər varlığın ilahi dialektikasının əksinə getdiklərinin fərqi də deyildilər. Ona görə də qısa bir zaman kəsiyində tarix onlar haqqında öz “dialektik” hökmünü verdi.

Əlbəttə, bolşeviklərin antinovruz fəaliyyəti, təbii olaraq, acı nəticələrə də gətirdi. Belə ki, Novruzla bağlı bəzi folklor örnəklərinin toplanılmaması, nəşr və tədqiq edilməməsi bir çox nümunələrin itməsinə səbəb olmuşdur. 1960-cı ildə nəşr edilən üç cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının birinci cildində cəmi bir neçə səhifə folklorla ayrılsa da, orada “Novruz” bayramının adı belə çəkilmir. Müəlliflər qadınları nəzərə alaraq bir-iki yerdə “bahar bayramı” ifadəsi işlətməklə kifayətlənirlər. Lakin 1970-ci illərdən etibarən Novruz bayramı da öz “bəraətini” aldı və keçirilməyə başladı. Müstəqillik əldə edildikdən sonra isə Novruz milli bayram kimi rəsmi dövlət səviyyəsində hər il qeyd edilir. Ümummilli lider Heydər Əliyev çıxışlarından birində deyirdi ki, “Müstəqil Azərbaycan Respublikasında Novruz bayramı ilbəil

geniş vüsət alır, bizim qədim, əziz bayramımız ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında özünə layiq yer tutur və insanlara ruh verir, onları sevindirir, şadlandırır. Bu bayram günündə xalqımız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, milli azadlığının nə qədər qiymətli, hər bir şəxs üçün tarixi əhəmiyyətli bir hadisə olduğunu daha da dərinlən dərk edir. Ona görə də bu bayram hazırda artıq Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin və milli azadlığının rəmzidir”.

İdeoloji əsasları keçən əsrin 20-ci illərindən qoyulan və 30-cu illərdə amansız qanlı metodlarla işləyən milli-mənəvi dəyərlərin repressiya məşını Azərbaycan etnik-mədəni sisteminə, onun əsasını təşkil edən milli-mənəvi dəyərlərə, o cümlədən Novruz bayramına son dərəcə ağır və bir çox hallarda sağalmaz yaralar vursa da, Novruz bayramının və bütövlükdə etnik-milli sistemin nüvəsi salamat qaldı. Bolşeviklər Novruz bayramının nüvəsinə nüfuz etmək üçün hansı metodlara əl atsalar da, faydası olmadı. Bunun səbəbi bolşeviklərin gücsüzlüyündə yox, Novruz bayramının etnik nüvəsinin gücündə idi. Bolşeviklər anlamırdılar ki, bu nüvənin energetik qaynaqları bəşəriyyətin başlanğıcına dayanır və Novruz bayramı tarixin aramsız epoxal hücumlarına, dini-ideoloji basqılarına qarşı məhz nüvənin fəvqəlgücü hesabına durmuşdur. Bu nüvə Novruz bayramını XX əsrə mükəmməl və dinamik sistem kimi daxil etdi və minilləri əhatə edən Novruz tarixində özlərinin, sadəcə olaraq,

növbəti mərhələ olduğunu anlamayan bolşeviklər həmin tarixin dialektikasına uyğun olaraq məğlubiyyətə düçar oldular. Tarixin bütün sınaqlarından zədəsiz və fəsadsız çıxan Novruz özünün həmişəyaşarlığını da təmin etmiş oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. İmanquluyeva A. Novruz Şərqi ölkələrində. “Ədəbiyyat” qəzeti, 9 oktyabr, 2009, №38 (3685).
2. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Bakı, 2002, 276 səh.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I cild. Bakı, 2004, 108 səh.
4. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi, Bakı, 1998, 147 səh.
5. Qasımlı F. Novruz – Bahar bayramı. Bakı, 1989, 34 səh.
6. İsmayılov H. Novruz – milli yaradılış və birlik bayramı. “Azərbaycan” qəzeti, 19 mart 2010.
7. «Коммунист» гзети, 21 март, 1929, №65 (2571).
8. Təhmasib M. Adət-ənənə, mərasim, bayram. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 12 mart 1966.
9. Səfərov N. Novruz. “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatı, M., 1984.